

KÖZLEMÉNYEK

DR. KÁPOLNAI IVÁN

Mezőkövesdnek és környékének népessége, lakásviszonyai az ezredfordulóig

„Mezőkövesd és környékén” az 1984-ben megszüntetett mezőkövesdi járás területén levő településeket értjük. Idetartozik Borsod-Abaúj-Zemplén megyének Heves megyével határos területén, a Bükk hegység Alföld felé lejtő déli részéből, az *egri Bükkaljából* 6 község (Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralfa, Szomolya, Bogács, Tard), a *miskolci Bükkaljából* ugyancsak 6 település (Tiboldaróc, Kács, Borsodgeszt, Sály, Vatta és Bükkábrány). A Tisza, Sajó és az Eger patak által határolt *Borsodi-Mezőségnek* nevezett földrajzi táj területén fekszik a síkvidéki települések többsége (Mezőkövesden kívül Mezőkeresztes, Mezőnagymihály és Mezőnyárad, a tanyai településből 1994-ben önálló községgé lett Csincse, Szentistván, Egerlövő és Borsodivánka), ezenkívül a *Közép-Tiszavidék* borsodi árteréhez tartozó Négyes és Tiszavalk. 1994-ben Mezőkövesd város környékéhez csatolták az ugyancsak megszűnt mezőcsáti járásból Tiszababólnát, 1997-ben pedig Tiszadorogmát. Az újabb szóhasználat szerint: ez a „kistérség” az ezredfordulón Mezőkövesd várossal együtt összesen 24 közigazgatási egységet foglalt magában 770 km²-nyi területen, amely az ország területének 0,43%-a. A kistérségből 2004-ben leválasztották a három Tisza menti falut, de a következőkben a térség ezredforduló kori határain belül végezzük a népességre és lakásviszonyokra vonatkozó vizsgálatunkat, túlnyomórészt hivatalos statisztikai adatokra támaszkodva.

Népesség

A népesség számának alakulása

A 16–17. századból maradtak fenn a legrégebb olyan források, melyekből következtetni lehet az egyes települések nagyságára, hozzávetőleges lélekszámára. A *dikajegyzékek* feltüntették a porták (kapuk) számát, a *tizedlajstromok* pedig a legfontosabb terményekből és állatokból az egyháznak dézsmát fizető háztartások számáról tájékoztatnak. A tizedlajstromok általában megbízhatóbb alapul szolgálnak a népesség becsléséhez. Mezőkövesden 1548-ban 167 háztartást írtak össze, 1549-ben pedig 174-et. A másik mezővárosban, Mezőkeresztesen 91 dézsmázó háztartás volt, Ábrányban pedig – amely a megyében az első között kapta meg a mezővárosi címet, és az 1332–1335. évi pápai összeírás szerint tájunkon a legtöbb adót fizette – csak 36. A történeti demográfiai irodalomban szokásos 5–6 fős háztartással számolva, és figyelembe véve az 5–10%-ra tehető nem dézsmázó lakosságot, Mezőkövesd népessége a 16. század derekán több mint 1000 főre becsülhető. Kiemelkedően a legnagyobb település nemcsak Dél-Borsodban, hanem az egész megyében is, Miskolc után. A megyeszékhely csak kb. 40-50%-kal volt népesebb Kövesdnél.

A század második felében a háztartások száma Kövesden és Keresztesen csökkent, a környék legtöbb településén viszont erőteljesen emelkedett. A gabona-dézsmajegyzékek 1548-ban 533 háztartásfőt jeleznek tájunkon, 1576-ban pedig 631-et, így az össznépesség 4000 körül mozoghatott. Ebből Mezőkövesdre 25-30% eshetett.

Eger elését és az alig két hét múlva, 1596. október 23–25-én lezajlott mezőkeresztesi csatát követően erősen megcsappant a környéken az összeírt porták és háztartások száma, több település elnéptelenedését jelzik az összeírók. Az elmenekült lakosság egy része azonban visszatért, miután

adókedvezményekkel visszacsalogatta a hatvani bég, sőt maga is telepített a környékre tatár harcosokat.

Keresztesen a csata után tíz évvel több háztartást írtak össze, mint Kövesden, a csata színteréhez közeli Nagymihályon is többen laktak, mint az előző században, a bükk-vidéki Cserép lakossága is növekedett, Ábrányé kb. annyi volt, mint az előző század derekán. A 17. század második felében egyre kevesebb településen mutattak ki csökkenő számú háztartást, és a mezővárosokon kívül több helységet egytelkes kisenemesi (curialis) településként tüntettek fel. Különböző adatok alapján kimutatható azonban, hogy a környék településeinek nagyobb része – bár csökkenő létszámú és a jelentős mérvű fluktuáció következtében összetételében is változó népességgel – többé-kevésbé lakott volt a török hódoltság 100–150 éve alatt.

Szó lehet azonban a folyamatosság átmeneti, hosszabb-rövidebb ideig tartó megszakadásáról: az emberek földüregekbe, vermekbe bújtak el az összeírók elől. Mezőkövesdről is a 17. század első felének egy részében – egyes adatok szerint – átmenetileg a várostól délre, az erősen vizenyős „Nagyszállás” nevű határrészbe húzódtak. Vannak viszont adatok az 1620-as évekből arról, hogy egyes személyek nemességet kaptak, szó esik Kövesd plébániájáról is. Az 1650-es években ismert a plébános neve, aki 1657-ben anyakönyvet is fölfektetett, melynek azonban nyoma veszett. De az 1676. pünkösdi vasárnapján (május 24-én) indított és fennmaradt anyakönyv is a legrégebbek közé tartozik az ország török megszállás alatti területén. Az 1680–82. években bejegyzett évi 50–52 születésből – 50 ezrelékes születési arányszámot feltételezve – 1000 körüli lélekszámmal lehet következtetni. Bár akadt a megkeresztelték között nem kövesdi szülők gyermeke is, valószínűséggel állítható, hogy a török uralom vége felé nem sokkal kevesebben laktak Mezőkövesden, mint a 16. század derekán. Ezeknek az adatoknak az ismeretében nem tartható megalapozottnak a régebbi helytörténeti munkáknak az az állítása, hogy Mezőkövesd 1596-ban – a „borsodi Mohácsként” emlegetett mezőkeresztési csata idején – elpusztult, és „jóformán egy egész századon át lakosok nélkül volt”. Borsod-Abaúj-Zemplén megye 1998-ban megjelent „Kézikönyve” is azt írja, hogy „Eger másodszori ostroma (1596) után a teljes lakosság elmenekült, ...és sokáig teljesen lakatlan volt a város” (277. old.).

Az előzőekben említett, feltételezett népességszámok csak becslési adatok. A legrégebb konkrét számadatok Mezőkövesdnek és környékének népességéről 1746-ból származnak. Az egri érseki levéltárban található latin nyelvű egyházlátogatási („canonica visitatio”) jegyzőkönyvek kimutatják többek között az egyházközségek (plébániák) lélekszámát vallások szerinti megoszlásban. Mezőkövesden 3527, kivétel nélkül római katolikus személy lakott, Mezőkeresztésen pedig 2050 református és 23 római katolikus. A harmadik legnépesebb település a 625 főt számláló, ugyancsak túlnyomóan református vallású Mezőnagymihály. A táj össznépessége meghaladta a 13 ezer főt. Négy évtized alatt ez – a természetes szaporodáson kívül jelentős bevándorlás révén – közel megkétszereződött. Az egész Habsburg Birodalom területén II. József uralkodása alatt végrehajtott népszámlálás 1786-ban 26 ezer lakost mutatott ki Mezőkövesden és környékén. Mezőkövesd lakossága mintegy 30%-kal növekedett, ami természetes szaporodással magyarázható, a környék pedig bőven megkétszereződött. A környék benépesülése tehát – spontán betelepülés és/vagy szervezett betelepítés révén – a 18. század második felében is folytatódott, Kövesden pedig már az első évtizedekben nagyrészt befejeződött.

További négy évtized múlva, az 1820-as évek vége felé, az egyházi személynévsorok adataira támaszkodó honismereti munkák (Ludovicus Nagy és Fényes Elek) 36 ezer fő körüli, jó 40%-os növekedést jeleznek. Ez átlagosan évi 1%-os természetes szaporodással nagyrészt magyarázható, miközben a vándormozgás, az el- és beköltözések alakulása egymást többé-kevésbé kiegyenlítette. Utána egy fél évszázadon át a környékbeli települések össznépessége 30 ezer fő körül stagnált: 3–4 református többségű helység lélekszáma megfogyatkozott, több katolikus falu pedig kismértékben emelkedett. Mezőkövesd lakossága viszont 6 és fél ezerről 1880-ig több mint 10 és fél ezerre növekedett. Az 1831. évi nagymérvű országos kolerajárvány, az ismétlődő kisebb járvá-

nyok (1849, 1854/55) és a szabadságharc veszteségei miatt az 1869. év végi eszmei időponttal végrehajtott első hivatalos magyarországi népszámláláskor Mezőkövesden és környékén 39 ezer személyt vettek számba, és 1880 végén is csupán ezerral többet. Némely település 11 év alatt sem tudta pótolni az 1873. évi nagy (bár az 1831. évinél kisebb) kolerajárvány veszteségeit. A továbbiakban az évtizedenkénti népszámlálások adatai alapján követhetjük nyomon a népesség számának alakulását.

Az utolsó nagy kolerajárvány utáni évtizedekben az első világháborúig nagyjából zavartalanul növekedett a térség népessége, tízévenként 11-12%-kal. Az összlakosság 1920-ben megközelítette az 54 ezer főt, vagyis a II. József korabeli népszámlálás óta eltelt ötnegyed évszázad alatt több mint megkétszereződött. Az egész táj 27-28 ezer főnyi népességnövekményének csaknem a fele Mezőkövesdre jutott. Lélekszáma az 1910-es években már közelítette az 1780-as évtizedbelinek a négyszeresét, vagyis majdnem kétszer olyan gyorsan növekedett, mint a környéké. Ennek szinte ellentétképpen, a hasonló jogállású Mezőkeresztes népessége az 1780-as években alig 30%-kal volt kevesebb Kövesdénél, 1910-ben pedig már csak egynegyede Kövesdének. Mezőkövesd után a leggyorsabban a katolikus Keresztspüspöki lakossága növekedett, melyet az 1949. évi közigazgatási reform Mezőkereszteshez csatolt.

A felnőtt férfi lakosság nagy többsége részt vett az első világháborúban, és kb. egyhatodik nem tért vissza. Egyes községekből azonban a hadba vonultak negyede-harmada (vagy annál is nagyobb hányada) esett áldozatul. A községenkénti kimutatások szerint a háborús hősi halottak közel másfél ezres száma egy békebeli év halálzásának felel meg.

A születések háború után megnövekedett száma 1921-ben érte el csúcspontját, a táj egész történetében legmagasabb volt, több mint 2300 fővel. Az ezt követő nagymérvű csökkenés azonban nem (vagy alig) mérsékelte a természetes szaporodás ütemét, mert a közegészségügyi viszonyok javulásával a halálozás (különösen a csecsemő- és gyermekhalandóság) még nagyobb mértékben csökkent.

Megélnékül viszont a lakosság vándormozgása: az iparosodás és az (átmeneti) területgyarapodás 1938-tól mozgásba hozta a népességet. A század első négy évtizedének 12 ezer főnyi vándorlási veszteségéből közel 5 ezer az 1930-as évekre esett. Az 1941. februári népszámláláskori lélekszám mindössze ezerral volt több, mint 1930 végén. Ez volt a táj történetében a legmagasabb népességszám. 1949 elején már csak 58 ezer lakost vettek számba. A népesség fogyatkozása a háborúval kapcsolatos katonai és polgári áldozatokon, nyugatra távozáson és a Szovjetunióba hurcoláson kívül jelentős részben abból származott, hogy azokat a többnyire nincstelen személyeket, akiket az 1945. évi földosztás során lakóhelyükön nem tudtak földhöz juttatni, a kitelepített német nemzetiségű állampolgárok helyére telepítették.

A vándorlási veszteség nagyobb volt az 1950-es években, majd a mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése után még tömegesebb méreteket öltött az elvándorlás. A háborús 1940-es évektől az 1960-as évtized végéig, jó negyedszázad alatt legalább 20 ezer személy, az összlakosság harmada hagyta el mezőkövesdi és környéki szülő- és lakhelyét. Ehhez hozzávéve az 1970-es évtizedet, 1940–1980 között a táj vándorlási vesztesége közel kétszerese volt annak, amit a század első négy évtizedében mértek. Közben nagymértékben csökkent a gyermekvállalási kedv. Az élve születések évi száma az 1920-as évek első felében még több mint 2000 volt a térségben, az 1950-es évek végén 1000 alá esett, majd az 1970-es évek átlagában 750-re. Még rohamosabb a természetes szaporodás csökkenése. Az 1920-as években a tájon az évi természetes szaporodás közel 800, még az 1950-es évtizedben is mintegy 500 fő volt, az 1970-es évek átlagában viszont már 90-et sem ért el a születések és halálozások különbözetéből származó évi népességnövekmény.

Az 1970-es évtizedben mérséklődött az össznépség csökkenése, mert az 1973-ban (újból) városi rangra emelkedett Mezőkövesdnek és néhány községnek a lélekszáma némileg növekedett. A települések többségében azonban már nemcsak az elvándorlás révén fogyott a népesség, hanem a negatív előjelűre fordult természetes népmozgalom következtében is. Az országban 1981-től halad-

ta meg a halálozások száma a születéseket, a mezőkövesdi térségben már 1978-tól mutatkozott halálozási többlet. A 14-15 ezrelékre süllyedt születési arányszámhoz az országos átlagnál is magasabb halandóság kapcsolódott, amely olykor a 20 ezreléket is meghaladta.

A születések száma az 1990-es évtizedben a századeleji 21 ezerrel és az 1950-es évtizedbeli 13 ezerrel szemben alig 5 és félezer volt, a halálozások száma pedig közel 9 ezer, ami 3 és félezer természetes fogyást jelent. A lakónépesség azonban csak másfél ezerrel csökkent, mert az ipari-építőipari munkahelyek megszűnése okozta gazdasági nehézségek miatt mintegy 2 ezren költöztek be (vissza) a környékbeli falvakba. Az utolsó két évtized ellenkező előjelű vándorlási egyenlege (az el- és beköltözők számának különbözete) végül is csaknem kiegyenlítődt.

A születések nagymérvű fogyatkozása megváltoztatta a népesség kormegoszlását. A múlt század kezdetén a lakosság több mint harmada (néhány községben közel 40%-a) 15 éven aluli gyermek volt, 1960-ban a népességnek már csak egynegyede, az ezredfordulón pedig csupán egyhatoda volt 15 évesnél fiatalabb. Még gyorsabb ütemű volt a népesség előregedése. A múlt század elején a lakosságnak alig 7%-a tartozott a 60 évesnél idősebbek közé, a század derekán 12 és fél százaléká, a század vége felé pedig ennek már a kétszerese: minden negyedik személy. Az 1970-es években a községek nagyobb részében már több volt az időskorú, mint a gyermek.

A gyermekvállalási kedv nagymértékű csökkenése és a munkaképes korosztályok tömeges elvándorlása következtében a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérségek közül Mezőkövesden és környékén a legmagasabb az időskorúak aránya, sőt az ország másfél száz kistérsége között is élen jár a leginkább előregedettek sorában. A kedvezőtlen demográfiai helyzetű országban a mezőkövesdi térség a népesség kormegoszlása tekintetében is a legkedvezőtlenebb helyzetűek között foglal helyet. A népesség korcsoportok szerinti megoszlása átvezet a népesség összetételének egyéb szempontok szerinti vizsgálatához.

A népesség vallási és etnikai megoszlása

A 18. század derekán végrehajtott kánoni látogatás adatai szerint Mezőkövesd és környéke 13 ezer körüli össznépességének több mint fele volt római katolikus vallású, 40%-ot meghaladó hányada református, és mintegy 5%-a kisebb vallások (görög katolikus, lutheránus, izraelita) között oszlott meg. A 19–20. század fordulóján a katolikusok erőteljesen növekvő aránya meghaladta a 70%-ot, az évtizedeken át stagnáló számú reformátusoké 25%-ra csökkent, a 19. században nagyrészt bevándorlásból fokozatosan növekvő számú izraelitáké 3% fölé emelkedett, és csupán néhány tized százalék volt az egyéb kisebb felekezetek aránya. A 20. század első felében a római katolikusok aránya már közelítette a 80%-ot, a reformátusoké tovább mérséklődött 20% közelébe, az izraeliták aránya pedig az első világháború utáni fokozatos el- és kivándorlás, valamint az 1944–45. évi drasztikus veszteségek után 0,3%-ra zuhant, az egyéb vallásúak és felekezeten kívüliek aránya pedig összesen 1% volt.

Fél évszázados szünet után a 2001-ben végrehajtott népszámlálás újból tudakolta a népesség vallási hovatartozását. A térség lakóinak 6,6%-a nem kívánt válaszolni erre a kérdésre, 5,4%-a pedig azt közölte, hogy nem tartozik semmilyen vallási felekezethez sem. Az országos arányok ennél jelentősen magasabbak voltak. A korunkat általában jellemző európai szellemi irányzat, a vallástól elszakadás folyamata Mezőkövesden és környékén az országos, különösen a (nagy)városi átlagnál lassúbb volt. Az ország lakosságának 15%-a nem tartozott egyetlen vallási felekezethez sem, a fővárosiaknak pedig egyötöde, sőt némely kerületben minden negyedik személy elszakadt a vallástól. A vallást tudakoló kérdésre a népesség több mint 10%-a nem kívánt válaszolni országos átlagban.

Az 1949. évi adatok szerint Mezőkövesden és környékén a katolikusok aránya 78% volt. Ez fél évszázad alatt 68%-ra esett, a reformátusoké pedig 21%-ról 18%-ra. Legnagyobb arányú volt a hanyatlás Mezőkövesden, ahol a katolikusok aránya 98%-ról 76% közelébe zuhant. A korábban

90%-ot meghaladó katolikus többségű települések közül csak háromban maradt az arány valamilyen 90% fölött. A három túlnyomóan református többségű faluban is 80% közelébe került az arány. Néhány vegyes vallású községben azonban növekedett – miként korábban is – a katolikusok aránya, és előfordult, hogy református többségűből katolikus többségűvé vált a település. A 18. században még csaknem kizárólag református Mezőkeresztes lakosságának a 20. század elején 15%-a, a század közepén már több mint 30%-a katolikus volt, a Keresztespüspökivel történt egyesülés után pedig Keresztes katolikus többségű lett. Izraelitának mindössze 17 személy vallotta magát az 1949. évi 146-tal szemben. Említést érdemel viszont az egykori mezővárosnak (Felső-) Ábrányak a 19. század elején még 30%-ra tehető zsidó lakossága, amely egész Borsod megyében az egyik legnépesebb zsidó tömörülés volt. A korábban jiddis nyelven beszélő zsidóság pedig arra is példa, hogy a vallási hovatartozás olykor összefügg az etnikummal.

Egyházi és más honismereti források több mint 10 környékbeli településen idegen ajkú – túlnyomórészt szláv nyelven beszélő – lakosok jelenlétéről tájékoztatnak a 18. században és még a 19. század elején is. Az 1880. évi népszámláláskor azonban – amikor első ízben tudakolták a népesség anyanyelvét – a térség összlakosságának mindössze 0,4%-a vallotta magát nem magyar anyanyelvűnek. Az 1910. évi népszámláláskor írták össze Mezőkövesden és környékén a legtöbb – 135 – idegen ajkú lakost, többnyire németet és „tót”. Az 1940-es évek végére német és szlovák anyanyelvű lakosból mindössze 13 maradt, viszont kimutattak 20 cigány és 23 egyéb anyanyelvűt. A nem magyar anyanyelvű és nemzetiségű lakosok száma az egész országban az 1980. évi népszámlálással jutott a mélypontra, miközben a különböző nemzetiségi szövetségek soktízrezes létszámmal működtek. Az 1990. évi szabadabb légkörben végrehajtott népszámláláskor országsszerte valamivel többen vallották magukat német, szlovák stb. anyanyelvűnek és/vagy nemzetiségűnek, és különösen megszorodott a cigányok száma. Az 1990-es években tovább növekedett a számuk. Míg a mezőkövesdi térség népessége a század utolsó évtizedében több mint 2 ezerrel megfogyatkozott, a nem magyar nemzetiségű (túlnyomórészt roma) lakosság több mint 300-zal növekedett. A 2001. évi népszámlálás szerint a cigányság Mezőkövesd és környéke népességében 3,6%-kal van jelen. Tényleges számuk azonban ennél nagyobb, amint ezt az 1990-es években településenként végrehajtott helyi becslések jelzik. Ennek figyelembevételével a cigányság aránya a térségben legalább 5%-ra tehető – ami kb. az országos átlagnak felel meg (ha elfogadjuk a hazai cigányság fél millió körülire becsült számát). Figyelembe veendő azonban az is, hogy az iskolát látogató cigánygyermek az általános iskolai tanulók 7–8%-át teszik ki. Ez egyben jelzi és előrevetíti a cigánylakosság arányának a következő évtizedekben várható alakulását.

A népesség gazdasági aktivitása, foglalkozási tagolódása

Több évtizedes átlagos adatok szerint 100 keresőnek a múlt század elején 140–150, a század derekán is 120–130 személy eltartásáról kellett gondoskodnia. A lakosság iparba tódulása és a nők munkaviszonyba állása következtében 1960-ban az eltartottak száma már alig volt több a keresőkénél, sőt a mezőgazdaságban már lényegesen több volt a kereső, mint az eltartásra szoruló személy. A társadalombiztosítási rendszer kiszélesítésével, öregség, betegség esetén is járó juttatások, nyugdíjak folyósításával mind többen jutottak rendszeres jövedelemhez kereső foglalkozás nélkül is. Ez az *inaktív kereső* réteg még jobban megduzzadt 1967-től, amikor bevezették az anyák részére gyermekük 3 éves koráig a gyermekgondozási segélyt (GYES), majd a gyermekgondozási díjat (GYED). Az inaktív keresők aránya a térségben a korábbi 1-2%-ról 1970-ben 13%-ra emelkedett, megközelítve az országos átlagot. 1980-ban a lakosság egynegyede, 1990-ben csaknem minden harmadik személy tartozott az inaktív keresők közé, az ezredfordulón pedig a lakosság 40%-a, ami jóval nagyobb az egyharmados országos aránynál. A leginkább elöregedett településeken e társadalmi csoport már nagyobb volt a lakosság felénél. Az ezredfordulón az inaktív keresők száma

jelentősen meghaladta a ténylegesen foglalkoztatott aktív keresőket, egyes falvakban kétszeresen-háromszorosan is.

A szocialista gazdasági rendben – ideológiai okoknál fogva – nem mutattak ki *munkanélküliséget*, legfeljebb csak szervezési fogyatékoságok miatti munkahelyi, „üzemen belüli” munkanélküliségről eshetett szó. Az 1990. január 1-jei eszmei időpontban végrehajtott népszámlálás 617 munkanélküli, „első ízben munkahelyet kereső” személyt mutatott ki Mezőkövesden és környékén, a 2001. évi népszámlálás pedig 2065 munkanélkülit vett számba. Ez a térség lakónépességének 4,5%-a, a férfi lakónépesség 6,2%-a, a nőknek 2,9%-a. Több a 4,1%-os országos, kevesebb a 6,9%-os megyei átlagnál, és a megyebeli 11 kistérség közül a legalacsonyabb arányszám.

A munkanélküliség és a népesség gyorsuló előregedése következtében nagymértékben megcsappant a ténylegesen foglalkoztatott aktív keresők száma és a népességen belüli aránya. 1990-ben a közel 20 ezer aktív kereső az össznépesség több mint 40%-át tette ki, 2001-ben a 13,2 ezer főre apadt foglalkoztatott létszám a lakosságnak mindössze 28,3%-a volt.

A népesség *foglalkozási* tagolódásával kapcsolatban említésre érdemes, hogy a kiegyezés korabeli Magyarország lakosságának több mint háromnegyed részét a *mezőgazdaság* és erdőgazdálkodás tartotta el, a századfordulón már csak kétharmadát, sőt a jelenlegi határok közötti ország lakosságának már csak 60-61%-a élt mezőgazdaságból, ideértve a szőlő- és kertművelést is. Mezőkövesden és környékén azonban, a bükk-vidéki és alföldi részen egyaránt 83-84%-ra rúgott, számos községben 90-95%-ot is meghaladta az „őstermelő” foglalkozású népesség aránya. Még az 1940-es évek elején is 78% volt az „agrárhányados”.

A legszegényebb és vállalkozó kedvű agrárlakosság egy részének kitelepedése után, a század derekán a térség megfogyatkozott lakosságának már csak kétharmada maradt a mezőgazdaságban, sőt Kövesden és a másik egykori mezővárosban, Ábrányban alig több mint a fele, a közbeeső – a fő közlekedési utak mentén fekvő – Nyárádon pedig csak jó harmada. Az 1950-es években egyetlen évtized alatt a mezőgazdasági lakosság mintegy harmadával csökkent, van ahol felére zuhant, s a térség népességében a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya 66%-ról 44%-ra szorult vissza.

A mezőgazdaság kollektivizálásának 1960–61. évi befejeződését követően a bükk-vidéki községekben a lakosságnak további egynegyede hagyta ott a mezőgazdaságot, és az évtized végén az ipari népesség ezen a tájon már megközelítette a mezőgazdaságit, sőt több faluban a lakosság többségét már az *ipar és építőipar* tartotta el. Mezőkövesden 1970-ben a mezőgazdasági népesség aránya nem sokkal haladta meg a 20%-ot, és az ipar-építőipar több mint kétszer annyi személyt foglalkoztatott, mint a mezőgazdaság. Egyes síkvidéki falvakban viszont a lakosság 80% körüli hányada még 1970-ben is a mezőgazdaságból élt.

Az 1970-es években további 30%-kal folytatódott a mezőgazdasági népesség csökkenése, és 1980-ban a térség össznépességében a mezőgazdaság 33%-os arányával szemben az ipar-építőipar már meghaladja a 40%-ot. Az aktív keresőknek 1970-ben még közel 40%-a dolgozott az első foglalkozási szektorban, 1980-ban kb. negyede, 1990-ben pedig alig több mint 20%-a.

A mezőgazdasági dolgozók arányának minden korábbi meghaladó mértékű csökkenése az 1990-es években következett be. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás szervezeti keretei között dolgozóknak 1990-ben még több mint négyezres létszáma az ezredfordulóra alig több mint ezer főre zuhant, akik az összes foglalkoztatottnak mindössze 8%-át tették ki. Az ipar és építőiparban foglalkoztatottak száma is megfogyatkozott 3 ezerrel, arányuk pedig 38%-ról 35% közelébe csökkent.

A harmadik nemzetgazdasági szektor (a szolgáltatási) a mezőkövesdi térség lakosságának a második világháborúig csupán 10% körüli hányadát foglalkoztatta. Némely faluban mindössze 2–3% volt az arány, Mezőkövesden is csak a múlt század első évtizedének vége felé lépte túl a 10%-ot, és az 1940-es évek elején sem érte el a 20%-ot.

Az 1950-es években a magánkereskedelem elhalása után éveken át stagnált az állami kereskedelem keretei között foglalkoztatott létszám. A forgalmi élet másik ágában, az áru- és személyszál-

lításban dolgozók száma viszont jelentősen emelkedett. Növekedett a szolgáltatási szektor összlétszáma az 1950-től kiépített új tanácsi közigazgatási rendszer kereteinek bővülésével, a központilag irányított gazdaság igazgatása, a rendőrség széles körű tevékenysége, az államosított egészség- és oktatásügy stb. ugyancsak jelentős apparátust igényelt. 1960-ban a térség népességének már mintegy negyede – Mezőkövesden minden harmadik, a környéken minden ötödik személy – a terciér szektorhoz tartozott.

A szabadabb gazdálkodásra ösztönző, 1968-ban indult „új gazdasági mechanizmus” keretei között az önálló elszámolású gazdasági egységek, új üzletek nyitása nyomán folytatódott a szektor bővülése. A kereskedelmi tevékenység 1990-ben az aktív keresőknek már 10%-át képviselte, meghaladva a közlekedésben-szállításban foglalkoztatottak számát. A szolgáltatási szektor közel felét foglalta el a forgalmi élet két ága, másik felét pedig a különböző nem anyagi szolgáltatások, ezen belül a nagyjából szellemi foglalkozású keresők. Arányuk a környékbeli községekben 11–12%, Mezőkövesden közel 20% volt. Itt a nem anyagi ágazatokban foglalkoztatottak közel fele az egészségügyi és szociális ellátás területén, valamint az oktatási-nevelési és kulturális intézményekben dolgozott. (Többségükben nők voltak.) Miközben a népesség s még inkább a foglalkoztatottak száma folyamatosan és gyorsuló ütemben fogyatkozott, azon belül a mezőgazdaság részesedése az egész 20. században, az iparé-építőiparé pedig az 1980-as évektől csökkent, a harmadik szektor aránya mind jobban növekedett. Mezőkövesden és környékén az ezredfordulón 56,5%, az országos és megyei átlag pedig 61–62% volt. Mezőkövesd városban az arány az országos és megyei átlaghoz hasonló, a környékbeli községek többségében is magasabb a szolgáltatási szektor súlya, mint az első két foglalkozási főcsoporté együttvéve.

Lakóházak, lakásviszonyok

A népesség számának alakulásáról különböző történeti forrásokra támaszkodva már a 16. század közepétől kezdve sikerült legalább hozzávetőleges tájékoztatást nyújtani, pontosabb és részletesebb adatok forrásul pedig a lélekszámon kívül a népesség mozgásáról és összetételéről a 19. század második felében fokozatosan kiépült hivatalos statisztikai szolgálat kiadványai szolgáltak.

A lakóházak számáról a legrégebb források a 18. század végétől származnak, a lakásviszonyokról (a lakások nagyságáról és koráról, technikai felszereltségéről és komfortfokáról) adatok inkább csak az utolsó félszázad népszámlálási adatgyűjteményeiből ismeretesek.

A lakóházak, lakások száma

A II. József korabeli népszámlálás során Mezőkövesden és környékén 4062 lakóházban 5273 családot írtak össze, több mint 26 ezer lakossal. Mezőkövesden 100 lakóházra 135 család, illetve 728 személy jutott. Több mint a környékbeli községekben, meghaladva a megyei és országos átlagot is. Némely faluban 6 főnél kevesebben laktak egy házban, a legtöbb településen 6-nál valamivel több személy jutott egy házra. A családtagok átlagos létszáma (5,4 fő) magasabb Mezőkövesden az 5 fő alatti környékbeli átlagnál.

Az 1870. évi népszámlálásig – több mint 8 évtized alatt – a lakóházak száma a térségben közel megkétszereződött, azon belül Mezőkövesden 2 és félszeresére, a környéken 1,8-szeresére növekedett. Minthogy a népesség száma ennél lényegesen lassabban emelkedett, egy házban Mezőkövesden átlagosan már „csak” 5,3 személy lakott együtt, a környéken pedig 4,8 fő. A következő három évtizedben is gyorsabban növekedett a lakóházállomány, mint a lélekszám, így a századfordulón a házankénti személyek átlagos száma (laksűrűség) a térségben már 5 fő alá csökkent, de Mezőkövesden továbbra is valamivel magasabb volt, mint a környékbeli átlag.

A 20. század elején – különösen a háborús 1910-es években – lanyhult az építkezés üteme, a háborút követő évtizedben viszont erőteljesen megélnékült, majd a gazdasági világválság éveiben ismét lanyhulás következett. Végül is a népesség lelassult gyarapodásánál még mindig nagyobb volt a lakóházak számának növekedése. Így a házankénti laksűrűség néhány kivételtől eltekintve 5 fő alá, a legtöbb alföldi faluban 4 fő közelébe, sőt helyenként 4 fő alá csökkent. Lakásra számítva az adatok még alacsonyabbak, mert a lakóházak mintegy 10%-a két- vagy többlakásos volt.

A legtöbb bükkaljai községben – a természeti adottságokat kihasználva – túlnyomórészt kőből épültek a házak, Mezőkövesden és a mezőségi községekben pedig általában vályogból. Mezőkövesden a házak közel egyharmada volt részben vagy egészben alapincézve, a környékbeli települések házainak átlagosan csak kb. az egytizede. A települések külső képe az egész tájon a század elején hasonló volt: 10 közül 8–9 ház tetejét nád, szalma vagy más gyúlékony anyag fedte, némely településen még mutatóba sem volt cserép- vagy palatető ház. Az 1940-es évek elején a Bükkvidéki házakat már több mint 80%-ban cserép vagy pala fedte, de Mezőkövesden a házak tetőzetének mintegy 30%-a, a két másik matyó településen több mint fele gyúlékony anyagból volt még 1941-ben is. A házak több mint felének a telkén nem volt kút, némely faluban alig akadt saját kúttal rendelkező lakóház. Így a lakóházak mintegy 40%-ába 100 méternél, sőt gyakran fél km-nél nagyobb távolságról kellett a vizet hordani. Villanyvilágítás egyáltalán nem volt a települések többségében, 6-7 községbe vezették csak be a villanyáramot, de villanyfény a lakóházaknak csupán 10–20%-ában (Mezőnyáradon valamivel nagyobb hányadában) égett. A ház- és lakásviszonyokban csak a 20. század második felében következtek be nagyarányú változások.

A II. világháború folyamán a Bükkvidéki településeken átlagosan minden negyedik ház megromlásodott, az alföldi községekben csak nagyon kevés ház sérült meg, de az évtized végéig mindezek túlnyomó részét helyreállították. A század második felében a legnagyobb arányú építkezések az 1950-es években zajlottak le. A népesség száma 1949–1960 között csupán néhány száz fővel gyarapodott, a lakóházaké pedig több mint 1600-zal. Minthogy közel 2700 új lakóházat emeltek, ez azt jelenti, hogy több mint 1000 régi ház helyett nagyobb, korszerűbb épület jött létre. Mezőkövesden az 1960-as években vett lendületet az építkezés. Valójában ugyan a környéken továbbra is nagyobb arányú volt az építkezés, de az új lakások túlnyomó többsége ott a régi lakások helyére lépett, Mezőkövesden viszont az új lakások alig fele szolgált a régiak pótlására.

Az 1970-es években több környékbeli községben megfogyatkoztak a lakóházak, még inkább a lakások, de a népesség csökkenése ellenére tovább épültek az új lakóházak és lakások. Ezer lakosra számítva Mezőkövesden több mint 8 új lakást építettek, megközelítve az országos átlagot, a környékbeli átlag pedig 5 alá esett. Az utóbbiak túlnyomó többsége önálló családi ház volt, a kövesdiek jelentős része viszont városi lakótelepi tömblakás. Ezt jelzi, hogy az emeletes lakóépületek száma Mezőkövesden 10 év alatt 14-ről 55-re emelkedett, s az egész környéken ezenkívül csak 15 további emeletes lakóépületet vettek számba 1980-ban.

A lakásépítkezésben az 1970-es évtized közepén bekövetkezett csúcs után az 1980-as években jelentősebben csak a mezőkövesdi lakásállomány növekedett. Több alföldi településen és a Bükkvidék néhány községében is fogyott a lakások száma, de az egész térség lakásállománya 4,3%-kal emelkedett. A század utolsó évtizedében a lakások növekménye 3,5%, miközben a népesség 3,2%-kal csökkent. Említésre érdemes még, hogy Mezőkövesden és környékén a 18 ezer lakóházon kívül számba vettek mintegy másfél ezer üdülőházat is. Ebből több mint 1200-at Mezőkövesden és Bogácsra, a két gyógyfürdőtelepen, a többi tíz környékbeli településen.

Az ezredfordulón a térségben számba vett 19 és fél ezer lakás közel 30%-kal több volt, mint a fél évszázaddal korábbi lakásállomány, miközben a népesség mintegy 20%-kal megfogyatkozott. Ezen belül a 18 ezer főnyi lélekszám körül stagnáló Mezőkövesden a lakások száma öt évtized alatt több mint 50%-kal emelkedett, a mintegy 30%-kal megfogyatkozott környékbeli lakosság számára pedig közel 12%-kal több lakás áll rendelkezésre. Ez azt jelenti, hogy a század közepén egy lakásra átlagosan még csaknem 4 személy jutott, az ezredfordulón pedig már csak 2,4 fő.

Figyelembe veendő azonban, hogy a lakások egyre fokozódó hányadában nem laknak. Mezőkövesden 1970-ben még csak 2,9% volt nem lakott lakás, az ezredfordulón már 8,1%, a környéken pedig még nagyobb mértékű. A térség lakásainak egytizedében nem laktak 2001-ben. A nem lakott lakások aránya a megyében Mezőkövesden és környékén a legnagyobb. A lakásvizonyok javulását jobban kifejezi, ha a lakások számának nagyarányú növekedésén kívül figyelembe vesszük a lakások nagyságában bekövetkezett még jelentősebb változásokat.

A lakások nagysága és kora

A térség lakásainak száma fél évszázad alatt 15 ezerről mintegy 30%-kal emelkedett, a szobák száma pedig 18 ezerről közel megháromszorozódott. Ezen belül a stagnáló népességű Mezőkövesden a szobák számának növekedése közel négyszeres, a hanyatló lélekszámú környéken pedig több mint két és félszeres. A múlt század közepén egy lakószobára átlagosan közel 3 és fél személy, a század végén viszont már minden személyre több mint egy szoba jutott, mert több volt a szobák, mint a lakók száma.

A 20. század közepén a térség lakásainak több mint 80%-a – Mezőkövesden és a két matyó községben közel 90%-a – egyszobás, többnyire szoba-konyhás volt, de akadtak konyha nélküli lakások, vagy csak konyhából, esetleg más helyiségből álló lakrészek is. Mezőkövesden 1960-ban a lakások háromnegyede, 1970-ben közel fele egyszobás volt, a környék átlagában pedig 60, illetve 40% alá csökkent a legkisebb lakások aránya. 1980-ra az egyszobás lakások részesedése a lakásállomány egynegyedére csökkent, az ezredfordulóra pedig 8,1%-ra, a térség egészében pedig átlagosan 10% alá szorult.

Mezőkövesd és környéke lakásainak 1970-ben már több mint a fele kétszobás volt, de 1990-ben a 3 és többszobás lakások száma már meghaladta a kétszobásokét, az ezredfordulón pedig az egész lakásállomány több mint fele – néhány bükki községben több mint 60%-a! – tartozott ebbe a nagylakás-kategóriába, jelentősen meghaladva a 48%-os országos átlagot.

A lakásokat alapterületük nagysága alapján vizsgálva megállapítható, hogy a mezőkövesdi lakások több mint fele kisebb, a környékelieké pedig nagyobb 60 m²-nél. Az utolsó két évtized építkezéseinek eredményeképpen jelentős túlsúlyba kerültek a 60 m²-nél nagyobb alapterületű lakások. 1980-ban még a 60–79 m² alapterületű lakás volt a leggyakoribb – Mezőkövesden még 2001-ben is –, de a környéken már a 100 m²-nél nagyobb lakásból volt a legtöbb. A 60 m²-nél nagyobb lakások aránya a térségben 78%, országos átlagban pedig ezek a lakott lakások kétharmadát sem érik el. Ugyanakkor az 50 m²-nél kisebb lakások aránya a térségben alig 10%, országos átlagban pedig 17%.

Mezőkövesd és a környék lakásainak átlagos alapterülete 2001-ben 80 m² volt, magasabb a 75 m²-es országos átlagnál. A legnagyobb, 93 m² alapterületű lakásokat Tardon vették számba. Abban a matyó faluban, amely a két háború közötti szociográfiai irodalomban – Szabó Zoltán nagy vihart kavart, „A tardi helyzet” című munkája nyomán – a szegénység szimbólumává vált ország-szerte. Ebben a szegény faluban a 20. század elején még 80, az 1930-as években is több mint 50 gyermek született, most pedig alig 10, és több mint háromszor annyi személyt temetnek. A gyermekek aránya alig több a lélekszám 10%-ánál, és minden harmadik személy 60 évesnél idősebb. Így Tardon jelentkezik a legélesebb kontraszt a gyermekvállalási kedv átlagosnál is nagyobb mértékű fogyatkozása és a reális igényeket is meghaladó lakásépítkezési törekvés között.

Az utolsó fél évszázad nagyarányú építkezéseinek eredménye, hogy a térség közel 20 ezer lakásának több mint 70%-a, a bükk-vidéki községek átlagában közel 80%-a, egyes településeken annál is nagyobb hányada a második világháború után keletkezett. Mezőkövesden – és néhány erősen fogyatkozó népességű faluban – a lakásoknak csak kétharmada épült 1945 után, Mezőkeresztesen pedig csak 60%-a, s a fennmaradó 40% nagyobb része még az első világháború előtti

időkben épült. Ugyanakkor az egykori tanyai településből önálló községgé lett Csincsen egyetlen lakás őrzi az 1919 előtti idők emlékét, a többi lakás a második világháború utáni évtizedekben jött létre.

A lakások felszereltsége, komfortossága

Mezőkövesden és környékén a *villamosítás* – miként az egész országban – az 1950-es évtizedben erősödött fel. Az 1940-es években még csak 6–7 településen, s ott is a lakóházak mindössze 10–20%-ában égett a villany, az 1950-es évek végéig Mezőkövesden a lakóházak több mint háromnegyedét kapcsolták be az áramszolgáltatásba, az alföldi falvak házainak közel kétharmadát, néhány bükkaljai községben azonban még egyáltalán nem volt villanyfény. 1970-re a lakások villamosítása Mezőkövesden meghaladta a 90%-ot, 1980-ra a környékbeli községekben is. Ha az áramszolgáltatásba bekapcsolt lakások lakóit viszonyítjuk az összlakossághoz, akkor az egész térség villamosítása 99%-osnak volt mondható 1980-ban.

Vízvezeték Mezőkövesden 1970-ben a lakásoknak csak 10%-ában volt, a környékbelieknek pedig alig 3%-ában. 1980-ban már csaknem minden második mezőkövesdi lakásban, és a környék lakásainak közel 30%-ában volt vízvezeték. Az ezredfordulón a vízvezetékes lakások aránya Mezőkövesden 88% volt, a térség egészében pedig 82%, ami még elmaradt a 92%-os országos átlagtól. Csaknem minden vízvezetékes lakásban rendelkezésre állt a háztartás viteléhez szükséges *meleg folyóvíz*. *Vízöblítéses WC* Mezőkövesden 1970-ben a lakásoknak csupán 7%-ában működött, tíz év múlva már 40%-ában, 1990-ben 70, az ezredfordulón pedig 84%-ában. Elterjedése a környéken gyorsabb ütemű volt: az 1970. évi 2%-ról 1990-ig 50%-ra, majd az utolsó évtizedben 71%-ra emelkedett az arányszám. Viszonylag rövid idő alatt látták el a lakásokat *fürdőszobával* is. 1960-ban a lakásoknak csupán 3%-ában volt fürdőszoba Mezőkövesden éppúgy, mint a környéken. 1980-ban Mezőkövesden a lakásoknak nagyobb része, a környékbelieknek jó harmada volt fürdőszobás. Az ezredfordulón a fürdőszobás lakások aránya Mezőkövesden 86%, a térség átlagában pedig 80% volt. A megyében csak az iparosodottabb miskolci, kazincbarcikai és tiszaujvárosi térségek átlaga mutatott ennél magasabb értéket. Gyors ütemű volt a *csatornázás* is. Mezőkövesden 1970-ben a lakásoknak csak 14%-a, a környéken pedig alig 4%-a volt szennyvízvezető csatornával ellátva, az ezredfordulón pedig az egész térség lakásállományának 82%-a. Közcsatornába azonban csak minden tizedik lakás volt bekötve, pedig a megyében több volt a közcsatornázott, mint a házi csatornával („derítővel”) ellátott lakás. A közcsatornázás aránya az egész Borsod-Abaúj-Zemplén megyében – az aprófalvas encsi térséggel együtt – Mezőkövesden és környékén volt a legalacsonyabb. Mezőkövesden közcsatornába a lakásoknak csak egynegyedét kötötték be, a megye városainak átlagában pedig háromnegyedét. (Az elmúlt néhány évben azonban nagyarányú csatornázási munkálatok folytak Mezőkövesden és néhány szomszédos községben, így jelentősen emelkedett a közcsatornázott lakások aránya.)

A vízügyekkel kapcsolatos komfortelemek elterjedése általában az 1970-es évektől gyorsult meg, a lakások és háztartások (palackos) *gázzal való ellátása* már korábban elkezdődött. 1970-ben Mezőkövesden kívül Mezőkeresztes lakásainak a felében használtak gázt, a bükk-vidéki községekben átlagosan mintegy 20%-ban terjedt el a gáz használata, az alföldiekben ennél valamivel nagyobb mértékben. A gázhasználat 1980-ban Mezőkövesden már közelítette a 80%-ot, 1990-ben meghaladta a 90%-ot, és az ezredfordulón a környéken is elérte a 90%-ot, közelítve az országos, és némileg meghaladva a megyei átlagot. Nagy áttörést jelentett a vezetékcsatlakozás gyors elterjedése az 1980-as évek második felétől. A hálózati gázellátás az ezredfordulóig 70%-ra emelkedett, ami magasabb az országos, s még inkább a megyebeli átlagnál.

A lakások technikai felszereltségének további eleme a *központi fűtés*. Mezőkövesden a lakások 31%-ában volt központos fűtés 1990-ben, a környéken pedig átlagosan az otthonok 21%-ában.

Az ezredfordulóig ez Mezőkövesden 39%-ra emelkedett, a környéken pedig 31%-ra. Végül is az egész térségben minden harmadik lakásban volt központos fűtés.

A különböző lakásfelszereltségi elemek meglétéből vagy hiányából adódik a lakások *komfortosságának* komplex mutatója. Mezőkövesd és környéke lakásainak 2001-ben 32%-a volt összkomfortos, ami elmarad az 50% körüli országos és megyei átlag mögött. A komfortos lakások aránya 40%, a félkomfortosoké 5%. Ez a három komfortfok együtt a lakások több mint háromnegyedét teszi ki, a tíz évvel korábbi közel kétharmados aránnyal szemben. A különböző komfortfokú lakások arányának növekedésével egyidejűleg jelentősen csökkent a komfort nélküli és szükségglakások aránya. Különösen Mezőkövesden, ahol ez a mutató az 1990. évi közel 30%-ról alig több mint 15%-ra esett. 1990-ben a térség egészében az ilyen lakások aránya még meghaladta a lakásállomány harmadát, az ezredfordulón nem érte el a negyedét. A megyebeli átlag azonban alig több mint a lakások egyötöde, az országos átlag pedig egyhatod rész. Ez egyben felhívja a figyelmet a teendőkre, a sok túlméretezett lakás ellenére.

IRODALOM

A tanulmányban közöltek részletesebb, településenkénti adatok is találhatóak – a kérdéskörhöz tartozó, felhasznált források feltüntetésével – a szerző alábbi munkáiban:

1958: Mezőkövesd. Történeti Statisztikai Közlemények, 1–2.

1962: Adalékok a XIX. század népmozgalmához. (Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Szentistván, Tard 1820–1869). Történeti Statisztikai Évkönyv, 1961–62

1976: Történeti statisztikai vizsgálódások. In: Mezőkövesd város monográfiája

1991: Lakások és lakosság Mezőkövesd és környékén (1949–1990). Matyóföld

1992: Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században, az egyházi források tükrében. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 3. kötet

Mezőkövesd város és környéke népessége 1746–1990. Statisztikai Szemle, 12.

1998: A népesség. In: Tanulmányok Mezőkövesdről, 1973–1998. (Társszerk. Szlovák Sándor)

2000: A XIX. századi vallásonkénti népmozgalom Dél-Borsodban. (Társszerző Jeney Andrásné) Statisztikai Szemle, 8.

Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. század elejéig. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXIX.

2002: Mezőkövesd és környéke. Népességi és gazdasági-társadalmi viszonyok a 20. század végéig, I–II. kötet

2008: A mezőkövesdi kistérség népességi és lakásvizonyai a 20. század második felében. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLVII.

Kulcsszavak: Mezőkövesd, Bükk-vidék, Bükkalja, demográfia, népesség, népmozgalom, lakásvizonyok, kommunális ellátás, statisztikatörténet, népszámlálás, egyházi források.

Resume

This article bears historical statistical character. It describes the evolution of population and housing conditions in Mezőkövesd town from the sixteenth-seventeenth century to date based on ample archival sources and the population census database.